

افسانه‌های طوطیان قصه‌گو

بازنویس: عظمیٰ مفیدی

www.ketab.ir

سرشناسه
 عنوان و نام پدیدآور : افسانه‌های طوطیان قصه‌گو / [نظامی گنجوی] :
 بازنویس عظمای مفیدی.
 مشخصات نشر : تهران: مشق شب، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری : ۶۲۸ ص.
 شابک : 978-600-7252-52-9
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 موضوع : داستان‌های فارسی -- قرن ۱۴
 سناسه افروده : نظامی، الیاس بن یوسف، ۹۵۲۰ - ۹۶۱۴ ق.
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۵ / ۷ الف ۸۶ ف / PIRATTT
 رده بندی دیویی : ۸۹۲ / ۶۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۷۷۲۸۶۲۶

مؤسسه نشر راتمی شب

نام کتاب: افسانه‌های طوطیان قصه‌گو
 بازنویس: عظمای مفیدی
 نظارت بر امور اجرایی: رضا هوسمند
 طرح جلد: گروه طراحی گرافیک آر
 شمارگان: ۱۰۰۰
 نوبت چاپ: اول / ۹۵
 چاپ: مشق شب
 قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۵۲-۵۲-۹

نشانی: تهران، میدان انقلاب، ابتدای خیابان قدس، ساختمان آنا تول فرانس (شماره ۳) واحد ۱۱
 تلفن تماس: ۱۷ - ۶۶۹۶۲۵۱۶ نمایر: ۶۶۴۸۸۸۲۰
www.mashgheshabpub.ir

راویان شده سخن و طوطیان شکر شکن چنین روایت کنند که...
 انسان همواره در کنار خود به مونس و مشاور نیاز داشته است و چه
 مونسی بهتر از وی؟ سخنگو. روایت طوطیان استعاره‌ای کهن در جوامع
 شرقی است تا به تازگی از حقایق انسانی را بیان کند. طوطیان سخنگو
 مونس قهرمان و در طوطی نامه نقش مراقب و پرهیز دهنده و منع
 کننده دارند، اما طوطی در داستان به هوریا در کتاب بهار دانش مونس
 و واسطه‌ی جهاندار است و به خلاف سمتای خود در طوطی نامه، اتفاقاً
 معشوق معشوق است و با داستان‌های خود عجم شاعرزاده را برای وصال
 جزم و اثر داستان‌های ندیمان را خنثی می‌سند.
 درون‌مایه طوطی‌نامه‌ها مکر زنان است. مکر زنان بزبان رایج در
 افسانه‌های ایرانی و عنوان گروهی از قصه‌های عامه می‌باشد که به گونه
 تمامی ماجراهای داستانی را بر مبنای خیانت پیشگی، به روایت
 چاره‌اندیشی زنان در مسائل عاطفی و عشقی با زمینه‌های عیاری و طعنی
 و دزدی پیش می‌برد. مشهورترین آنان «دلایل محتاله» در هزارویک شب
 است. اساس داستان‌های بختیارنامه، طوطی‌نامه، نه منظر و طرح اصلی

هزارویک شب، سندیادنامه بر همین اساس می‌باشد. زنان مکار منفی و شرور نیستند، بلکه وجه مشترک آنان هوشمندی، تدبیر و شناسایی نقطه ضعف دیگران و بهره‌گیری مناسب از آن‌هاست. بیش از همه در هزارویک شب، مکرزنان دیده می‌شود. پنجاه داستان و صد و پنجاه نیرنگ زنان در هزارویک شب دیده می‌شود.

«طوطی‌نامه» از دیرباز در ادبیات فارسی رواج داشته است. گرچه موطن این «ستاره» سندی می‌باشد، اما چنان با عناصر ایرانی آمیخته که هویتی ایرانی نامیده می‌شود. «طوطی‌نامه» در سانسکریت، «شوکه سیتی» به معنی «هفتاد داستان طوطی» است. از طوطی‌نامه‌ها چندین روایت در دست می‌باشد. قدیمی‌ترین تحریر آن از «محمد ثغری» به «جواهر الاسمار» (تألیف ۷۱۴) معروف است. سندی «شیاءالدین نخشبی» (تألیف ۷۳۰) تحریر موفق‌تری با پنجاه و دو داستان، نام آورد. ضیاءالدین نخشبی (وفات ۷۵۰ق) از پارسی‌گویان هند و صاحب سانسالوک و افسانه‌ی گلریز است. وی این آثار را در هند نگاشت. به همین جهت محتوای این داستان‌ها همگی عامیانه‌اند. گرچه موطن این داستان‌ها سندی باشد، اما چنان با عناصر ایرانی آمیخته که هویتی ایرانی یافته است.

اثر جدیدتر به نام «چهل طوطی» براساس تعداد داستان‌های «طوطی‌نامه» است. چهل طوطی یکی از تحریرهای داستان کهن نخشبی و کوتاه شده آن است. اثر شخصی به نام «عبادالله فقیر» است. این اثر با نام «مبداللسان» همراه با «جام و قلیان» در یک مجموعه چاپ شده و کتاب هر دو اثر فردی به نام «سید میرحسین» است. کتاب به سعی و اهتمام ژوکوفسکی در سال

۱۳۰۴ در در پترزبورگ چاپ شد. نسخه‌های خطی متعددی هم از این تحریر در دست می‌باشد. این تحریر از یک داستان اصلی تشکیل شده است که پنج داستان فرعی دیگر در ضمن آن روایت می‌شوند. جز این دو، تحریرهای دیگری به زبان‌های هندی، سندی، اردو، ترکی و کردی موجود می‌باشد.

اما «جواهر الاسمار» عماد بن محمد الثغری، بنابر پژوهش شمس آل احمد، سه کتاب «طوطی‌نامه»، «کلیله و دمنه» و «هزار و یک شب» یعنی «سوکا سپنتاتی»، «پنج‌تنترا» و «کاتاساریت ساکارا»، الگوی کار مؤلف «جواهر الاسمار» بوده است. شمس آل احمد، مصحح کتاب «جواهر الاسمار»، در پیش‌درآمد این کتاب، در مورد معنی «جواهر الاسمار» می‌نویسد: «جواهر الاسمار یک ترکیب عربی است. جواهر جمع جوهر (معرب گوهر یا گهر) و اسمی هر سنگ گران بها و دردانه و اسمار جمع سمر است؛ به معنای افسانه و حکایت. وقتی سخن به جواهر تشبیه شود، مراد اشاره به فصاحت آن است. مؤلف این کتاب از این جهت اثر خویش را «جواهر الاسمار» خوانده است که در گزینش حکایت‌هایش وسواس و دقت یک جوهری را به کار برده است.»

شیوه‌ی تألیف عماد بن محمد الثغری بدین گونه است که او در آنکه متن سانسکریت «سوکا سپنتاتی» را مورد مطالعه قرار می‌دهد، تمسک به تقلید و ترجمه‌ی این کتاب به زبان پارسی می‌گیرد، ولی از آن که همه‌ی قصه‌های متن سانسکریت را نمی‌پسندیده، «چارچوب تو در تو و پیازی شکل قصه سانسکریت را گرفته با سه نوع قصه پُر می‌کند:

۱- قصه‌های در خور و لایق ملوک را از الگوی اصلی سانسکریت

Sukasaptati

۲- قصه‌های به فارسی برگشته‌ی اصل سانسکریت «کلیله و دمنه» را

Pancatantra؛ ۳- افسانه‌های غریب و بدیع و نوباه کتب هندو. مجموع این

افسانه‌ها را نیز از بزرگ و خرد و دراز و کوتاه، پنجاه و دو تقریر می‌کند.

هر تقریری را در یک شب، یعنی پنجاه و دو شب افسانه.

هر کدام از قصه‌های این کتاب را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد: بخش

نخست که در وصف شب است و این اوصاف از زیباترین تصویرسازی‌های

کتاب است. این بخش از زبان خود مؤلف می‌باشد و لفظ قلم و با الفاظی

متناسب با مسوای قصه، هر شب آغاز می‌شود؛ برای مثال در شب

بیستم، وقتی می‌خواندند سه شیری را تعریف کند که در بیشه‌ای

همراه با چهار وزیر خود، طاووس، کبک و زاغ و شغال زندگی می‌کند،

وصف شب را چنین می‌آورد: «شیر زرد آفتاب، مانند زاغ که شبانگاه در

آشیان رود، از سپهر در بیشه مغرب حزید و که نغز رفتار ماه، از آشیان

مشرق برکشید». بخش دوم قصه‌ها متن اصلی قصه است که طوطی با

توجه به طول قصه‌ها قصه‌ای را از درون قصه‌ای دیگر می‌نشاید. بخش

سوم قصه‌ها پایان قصه‌هاست که طوطی با مهارت خاص قصه‌ای تو در

توی شکفته شده را یکی پس از دیگری به سرانجام می‌رساند. بعد از آن

پندآموز قصه را برای تأکید و یادآوری از ماه شکر می‌پرسد.

«طوطی‌نامه از داستان‌های منثور غنایی و تمثیلی است که به روش

هزار و یک شب بیان شده است. در داستان‌های طوطی‌نامه اغلب

ویژگی‌های قصه‌ها را می‌توان یافت؛ ویژگی‌هایی چون تأکید بر حوادث، وجود امور خارق‌العاده، محکم نبودن روابط علت و معلولی میان رویدادها، مطلق‌گرایی، ختم شدن به نتایج اخلاقی، تغییر ناپذیری شخصیت‌ها، کیفیت روایت و فرضی بودن زمان و مکان. لحن و بیان تمام داستان‌ها جدی است و از طنز و مطایبه در بیان آن اثری دیده نمی‌شود. مجموعاً ۱۰۰ داستان در طوطی‌نامه وجود دارد. در داستان‌های این اثر از ۵۲۱ شخصیت استفاده شده است که ۶۷.۵ درصد عام و ۳۲.۵ درصد خاص هستند. بیشترین شخصیت‌ها حیوانات (۲۲.۵ درصد) و صاحبان مشاغل (۱۹ درصد) است. راوان و گویندگان داستان‌های طوطی‌نامه عبارتند از: طوطی که ۵۷ داستان را نقل می‌کند. حیواناتی نظیر شارک، مار، شغال و ... ۱۱ درصد داستان‌ها نجسته، ۸ درصد داستان‌ها انسان‌های دیگر نظیر راهب، وزیر، پادشاه و ... ۸ درصد از داستان‌ها را نقل می‌کنند و راوی ۶ درصد از داستان‌ها نامعلومی است. از مجموع ۱۰۰ داستان ۶۹ درصد دارای کنش و ۳۱ درصد فاقد کنش خاص است همچنین ۵۴ درصد داستان‌ها نتایج و توصیه‌های اخلاقی دارد و ۴۶ درصد فاقد این امر است. در ۳۵ داستان به حوادث خارق‌العاده اشاره شده و ۱۵ درصد داستان‌ها دارای زمان و ۸۵ درصد فاقد زمان است و در ۱۰۰ درصد از مجموع ۱۰۰ داستان، ۵۰ درصد مکان‌دار و ۵۰ درصد فاقد جابجایی مشخص است. برای ملموس‌تر و عینی‌تر شدن پژوهش، نتایج با جدول و نمودار نشان داده شده است.»

شیوه داستان‌پردازی افسانه‌های طوطیان داستان در داستان است. در

قصه‌ها، گاه یک یا چند داستان فرعی گنجانیده می‌شود. داستان‌های میان پیوندی همچون یک سنت در قصه پردازی درآمده است. ساخت اصلی برخی کتاب‌ها مثل اعجوبه و محبوبه، بختیارنامه و سندبادنامه را یک داستان اصلی و چندین داستان فرعی تشکیل می‌دهد. یکی از علل شکل‌گیری قصه در قصه، داستان‌گویی برای سرگرمی یا پیشگیری از مرگ یا هر کار دیگر است. در بختیارنامه جوانی به نام بختیار، متهم به دزدی با سلطان و سوء قصد بدوست و هر روز برای به تأخیر افکندن عفت نویش، داستانی می‌سراید. در طوطی‌نامه نیز طوطی برای ممانعت از خروج مسر بازوگان، قصه می‌گوید. قصه‌های میان پیوندی در ارتباط با موضوع و هدف داستان است. طوطی در طوطی‌نامه، داستان‌های عبرت‌انگیز در عفت و پاداشی زن می‌گوید و قصه‌های کنیزان در اعجوبه و محبوبه دربارهٔ اصول اخلاقی هستند. داستان‌های میان پیوندی موجب می‌شود، داستان از یک دست بیرون آید و متنوع‌تر گردد و هیجان داستان بالا رود. گاه داستان، به عنوان دلیل آوری برای یک موضوع یا وسیله‌ای برای تلقین اندیشه و تفکرات خاص به حساب می‌آید. شیوه‌ی داستان در داستان به جوامع پیچیده و ساده، رمزآلود مشرق زمینی مربوط است.

در بازنویسی این کتاب کوشش کردم تا حد امکان ساده نباشد. شاید اما سبک و سیاق نوشتاری‌اش چون نسخه‌ی اولیه‌ی آن رعایت شود. در ضمن چند داستان از چهل طوطی همچنین داستان‌هایی که از مثنوی نقل شده است در این کتاب گنجانده‌ام. در پایان از استاد و راهنمایم دکتر حسن ذوالفقاری تشکر می‌نمایم.

فهرست

۳۱-	داستان میمون و خجسته
۴۳-	داستان شب اول: زن خیانت پیشه و چاره اندیشی طوطی
۵۱-	داستان شب دوم: شاه تبرستان و اخلاص نگهبان دربار
۶۱-	داستان شب سوم: زرگر و نجار
۷۷-	داستان شب چهارم: لشگری و زن صالح
۹۱-	داستان شب پنجم: اوطم و مداوا کردن جذام "کامرو"
۱۰۱-	داستان شب ششم: عاشق و عارف شدن نجار، زرگر، نساج و زاهد به تمثال
۱۱۱-	داستان شب هفتم: عاشق و معشوقین درویش به دختر پادشاه
۱۱۹-	داستان شب هشتم: عاری شدن مرد به دختری از ملک جن
۱۲۵-	داستان شب نهم: سخن گفتن شامراد پسر از هفت روز
۱۵۳-	داستان شب دهم: طوطی شاه
۱۶۳-	داستان شب یازدهم: پسر وزیر و مادر
۱۷۳-	داستان شب دوازدهم: بزرگی دریا
۱۸۳-	داستان شب سیزدهم: مرد حفار
۱۹۵-	داستان شب چهاردهم: جمع شدن هشتاد حکیم برای شناختن طبع ملکزانه
۲۰۳-	داستان شب پانزدهم: اختراع علم موسیقی
۲۱۱-	داستان شب شانزدهم: شیر و گریه
۲۱۹-	داستان شب هفدهم: قباحه پسر پادشاه بنارس
۲۲۷-	داستان شب هیجدهم: منصور تاجر
۲۳۵-	داستان شب نوزدهم: نیک فال، خالص و مخلص
۲۴۱-	داستان شب بیستم: طاووس پادشاه و کشته شدنش به دست زن برهنه
۲۵۳-	داستان شب بیست و یکم: دختر زاهد و سه شوهر او
۲۶۱-	داستان شب بیست و دوم: شیر و چهار وزیرش
۲۶۹-	داستان شب بیست و سوم: افشای خیانت زن امیر
۲۷۷-	داستان شب بیست و چهارم: "کامجوی" و خنده‌ی ماهی
۲۸۵-	داستان شب بیست و پنجم: بشیر و عاشق شدنش بر جذام

۲۹۳	داستان شب بیست و ششم: جاماس و زن پاکدامنش
۳۰۳	داستان شب بیست و هفتم: شاپور امیر غوکان (قورباغه)
۳۱۱	داستان بیست و هشتم: زریر شعری
۳۱۹	داستان بیست و نهم: کلای
۳۲۷	داستان سیام: شیر، سیاه گوش و بوزینه
۳۳۵	داستان سی و یکم: زنبیه و بچه هایش
۳۴۳	داستان شب سی و دوم: رسیدن شغال به پادشاهی و حکایت بازرگان
۳۵۱	داستان شب سی و سوم: عاقبت خورشید و سه جوان هوس باز
۳۶۱	داستان شب سی و چهارم: رسیدن مقصود به مطلوب
۳۶۹	داستان شب سی و پنجم: دختر بازرگان کامل و سه خاطر خواهش
۳۷۷	داستان شب سی و ششم: عاشق شدن برهمن به دختر پادشاه بابل
۳۸۷	داستان شب سی و هفتم: پادشاه زوال، محرومه و کوتوال
۳۹۵	داستان شب سی و هشتم: امیرزاده‌ی سیستان، مارسیاه و پیل سید
۴۰۳	داستان شب سی و نهم: انتقام گرفتن گنجشک از پیل
۴۰۹	داستان شب سی و ده: بازرگان و پادشاه
۴۱۷	داستان شب سی و یازدهم: پادشاه چین و ملکه‌ی روم
۴۲۵	داستان شب سی و چهارم: آوارخواندن دراز گوش و عاقبت بدش
۴۳۳	داستان شب سی و پنجم: سواد دادن طوطی آن به سید
۴۴۵	داستان شب سی و ششم: رسوایی مار مله و پند گرفتن پادشاه از سخن گو سفند
۴۵۵	داستان شب سی و هفتم: بسیار رفته و هم مانده
۴۶۱	داستان شب سی و هشتم: امیر مشفق و مار سیاه، جام و بازرگان
۴۶۹	داستان شب سی و نهم: پادشاه اجین
۴۸۳	داستان شب سی و دهم: عاقبت چهار دوست
۴۹۱	داستان شب سی و یازدهم: عاشق شدن جوان بغدادی و پسر مغرب زن
۵۰۱	داستان شب پنجاه: پادشاه و دیدن خوشه های گندم
۵۰۹	داستان شب پنجاه و یکم: پاکدامنی دختر قیصر روم
۵۲۳	داستان پنجاه و دوم: بهرام شاه و دو وزیرش
۵۳۴	داستان شب پنجاه و سوم: مرغ هفت رنگ
۵۵۵	مرد بقال و طوطی
۵۶۱	بازرگان و طوطی
۵۶۷	چهل طوطی
۵۸۳	حکایت کشته شدن باز دولت به دست پادشاه دمشق
۵۸۹	شاهزاده‌ی آواره
۶۱۵	دختر، پسرعمو، ناخدا و دو پادشاه